PRZEGL EPIDEMIOL 2005; 59:373–384

Jacek Juszczyk

PIĘTNAŚCIE LAT BADAŃ NAD WIRUSEM C ZAPALENIA WĄTROBY W POLSCE

Katedra i Klinika Chorób Zakaźnych AM w Poznaniu
Kierownik: prof. dr Jacek Juszczyk

Artykuł jest przeglądem opublikowanych wyników badań nad wirusem zapalenia wątroby typu C na wielu polach: epidemiologii, wirusologii, patogenezy, koinfekcji i leczenia przeciwwirusowego. Wzięto pod uwagę prace badaczy polskich oraz powstałe w wyniku ich współpracy z grupami międzynarodowymi.

Słowa kluczowe: wirus C zapalenia wątroby, przewlekłe wirusowe zapalenie wątroby, leczenie zakażeń HCV
Key words: hepatitis C virus, chronic hepatitis C, therapy in chronic hepatitis C

Historia badań prowadzonych w naszym kraju nad wirusem C zapalenia wątroby (HCV) oraz skutków zakażenia przezeń wywoływanego – w prezentowanym tu ujęciu wymaga komentarza. Jej autor nie może, zważywszy na ograniczenie miejsca w druku, uwzględniać wszystkich prac powstałych na ten temat. Z pojedynczymi wyjątkami, uzasadnionymi potrzebami typowo kronikarskimi, zrezygnowałem z bardzo licznych doniesień zjazdowych, krajowych i zagranicznych (jak również bardzo licznych prac poglądowych). Podstawą takiej decyzji było przekonanie, że autorzy doniesień zjazdowych publikowali najbardziej wartościowe z nich w formie pełnych artykułów w czasopismach. (Dużą rolę odegrały tu Zjazdy Naukowe Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych oraz Warsztaty Hepatologiczne – jako forum wymiany opinii oraz ustalania zasad postępowania).

Zwróciłem się do kierowników renomowanych ośrodków krajowych z prośbą o nadesłanie wyselekcjonowanych przez nich prac, powstałych w ich zespołach badawczych, które w ramach „wewnętrznej recenzji" uważają za najbardziej wartościowe. Jako następne kryterium przyjąłem nowatorstwo, twórcze pogłębienie wątków występujących w piśmiennictwie, jak również wyniki badań odnoszące się do populacji rodzimej, co ma szczególne znaczenie w informacjach dotyczących epidemiologii, kliniki i terapii. Zważywszy na specyfikę pediatryczną, tylko w niewielkim stopniu uwzględniono badania (epidemiologia, patogeneza) prowadzone przez specjalistów z tej dziedziny w przekonaniu, że być może będzie to tematem odrębnego opracowania. W artykule tym zrezygnowałem także z cytowania prac z piśmiennictwa obcego, jako odnośnika do badań rodzimych (n.b. jest to rozgraniczenie sztuczne, ponieważ znakomite dzieła naukowe są dorobkiem uniwersalnym).

Byłoby to niemożliwe w publikacji o ograniczonej objętości. Poza tym, jest ona przeznaczona dla grona specjalistów znających tę tematykę. Nakreślony sposób postępowania zapewnie nie jest wolny od wad, lecz może być kanwą dla innych, szerszych analiz.

HEPATITIS NON-A, NON B

W drugiej połowie lat 70. badacze amerykańscy na podstawie spostrzeżeń klinicznych, potwierdzonych w eksperymentach na szympansach, wysunęli koncepcję o istnieniu niezidentyfikowanego wirusa hepatotropowego o cechach zakażenia parenteralnego, określonego jako wirus *non-A,non-B* (1). W roku 1982 ukazała się praca *Cianciary* i wsp. (2) będąca analizą 27 takich przypadków. Opisano w niej odrębności kliniczno-biochemiczne choroby w porównaniu z *hepatitis B,* w tym fazowość wzrostu aktywności AlAT, rzadsze występowanie żółtaczki oraz tendencję do przewlekłości procesu. Metodą immunodyfuzji wykazano obecność antygenu związanego prawdopodobnie z wirusem non-A,non-B.

Po wprowadzeniu testów wczesnej generacji w kierunku anty-HCV, w ośrodku bydgoskim zweryfikowano 65 osób z rozpoznaniem *hepatitis non-A,non-B*, ustalając zakażenie HCV u 38,5 % z nich (3).

HCV: EPIDEMIOLOGIA

W roku 1989, również badacze amerykańscy skonstruowali test diagnostyczny I generacji umożliwiający wykrywanie przeciwciał anty-HCV (1). W rok później przedstawiono (podsumowanie: 4) wyniki oznaczeń tego rodzaju testem, przeprowadzonych w dziewięciu ośrodkach polskich u zróżnicowanej epidemiologicznie populacji polskiej w liczbie 1223 osób. Seropozytywność była najwyższa u narkomanów i narkomanów HIV+ (72,2% i 74,6%), pacjentów dializowanych (44,6%), chorych na ostre *hepatitis non-A,non-B* (42,1%) i *hepatitis chronica non-A,non-B* (31%). Wskaźnik ten u dawców krwi wynosił, w zależności od regionu kraju, od 1,7% do 4,3% (średnio 2,7%).

W Polsce do tej pory nie przeprowadzono badań nad częstością zakażeń HCV w oparciu o systematyczne, właściwie zaplanowane badania epidemiologiczne. Opublikowane dane, pochodzące z bardzo różnych źródeł i dotyczące zróżnicowanych grup, pozwalają przyjąć, iż wskaźnik ten wynosi ok. 1,5% z wysoce prawdopodobnymi odchyleniami od tej wartości w różnych regionach kraju. Pierwsze badania prowadzone przy zastosowaniu technik biologii molekularnej pochodzące z r. 1995 (5) pozwoliły na zidentyfikowanie genotypów 44 izolatów HCV z przewagą genotypu 1. Metodą serotypowania potwierdzono (6) odsetkową przewagę tego genotypu (55-65%) należącego do serotypu 1. W materiale (7) obejmującym przeszło 800 osób genotypem 1b było zakażonych 72,5%, lecz tylko 53% dzieci, drugim w kolejności był genotyp 3a (odpowiednio: 14,6% i 5,6%), a trzecim – zakażenia genotypowo mieszane (8,7% i 8,3%). U dzieci, drugim w kolejności był genotyp 1a (30%; u dorosłych tylko 2,3%). Badania porównawcze, przeprowadzone przez *Stańczaka* i wsp. (8) obejmujące łącznie 2034 osób, wykazały zmniejszanie się pomiędzy latami 1993-2002 odsetków zakażonych genotypem 1b, z 88,5% do 73,5% ze wzrostem infekcji genotypem 3a, z 4,2% do 18,6%. W innym opracowaniu, dotyczącym dzieci (koniec lat 90. ub. wieku) proporcje występowania genotypów były także różne w porównaniu z populacją osób dorosłych: 1a – 51,7%, 1b – 45% i 3a – 3,3% (9).

Po wprowadzeniu w Polsce w 2000 r. oznaczania HCV-RNA u wszystkich dawców krwi stwierdzono (10), na podstawie badań 2,37 mln próbek krwi, obecność RNA-HCV u 50 osób (1:54 200; 18,5/1 milion) bez anty-HCV. Częstość genotypu 1b u osób z anty-HCV wynosiła 76% u dawców i 85% u chorych na *hepatitis chronica C*, podczas gdy w grupie anty-HCV ujemnych zakażonych genotypem 1b było 36%, 3a – 40% i 4c/d – 14%. Referowane tu badania mają duże znaczenie nie tylko w śledzeniu zmian w epidemiologii zakażeń, lecz również w planowaniu potrzeb terapeutycznych, ponieważ odpowiedź na leczenie jest genotypowo zróżnicowana.

BADANIA SEROLOGICZNE

Wprowadzenie do diagnostyki zakażeń HCV metody immunoblottingu umożliwiło bardzo szczegółową analizę reaktywności humoralnej w zakażeniu tym wirusem (1), jak również możliwość rozpoznawania zakażeń u osób ujemnych w testach przesiewowych (11). W piśmiennictwie na ogół traktowano tę metodę jako potwierdzającą lub wykluczającą zakażenie (wg 1). Stwierdzano, porównując wyniki z oznaczeniami RNA-HCV (11) reaktywność ograniczoną do jednego antygenu wirusa, jak również szeroką, obejmującą kilka antygenów z możliwością samoistnego zaniku wiremii u 34% badanych. W omawianym teście (wariant 4-RIBA) przy zgodności z testem przesiewowym na anty-HCV na poziomie 73% (12) dodatnia reakcja występowała najczęściej ze strukturalnym rdzeniowym peptydem HCV (95,7% surowic). Analiza wyników uzyskanych w technice Western-blot wykazała narastanie reaktywności w okresie ostrego *hepatitis C* bez związku z przechodzeniem infekcji w stan przewlekły; zaproponowano blot-indeks umożliwiający śledzenie dynamiki zmian serologicznych (13). Rozpowszechnienie się metody RT-PCR spowodowało brak dalszego zainteresowania tego rodzaju badaniami.

Przeprowadzono także badania użyteczności testu wykrywającego antygen HCV (HCVcAg) w krwiodawstwie (14). Na podstawie zbadania 133 279 próbek krwi, jego swoistość oceniono na 99,94%. Spośród 102 dawców, u których nie wykryto anty-HCV, natomiast powtarzalnie dodatni był test w kieruku HCVcAg, u wszystkich wykryto RNA-HCV. Serokonwersja w anty-HCV w ciągu 5-7 tygodni wystąpiła u 2,9% z nich.

WŁAŚCIWOŚCI HCV I PATOGENEZA ZAKAŻENIA

Począwszy od początku lat 90. w światowym piśmiennictwie pojawiły się, traktowane kontrowersyjnie z powodów metodologicznych, informacje o pozawątrobowych rezerwuarach HCV (wg 1). Dla HCV formą replikatywną jest RNA o ujemnej polarności, stąd dla wykazania możliwości namnażania się tego wirusa pozawątrobowo konieczne jest udowodnienie występowania tej postaci RNA-HCV w innych komórkach, aniżeli hepatocyty. Począwszy od końca lat 90. prace w tym kierunku są prowadzone w warszawskim Instytucie Chorób Zakaźnych i Pasożytniczych we współpracy z ośrodkami amerykańskimi. U zmarłych na AIDS ze współzakażeniem HCV ww. formę RNA-HCV stwierdzono (15) poza wątrobą także w węzłach chłonnych i trzustce, natomiast rzadziej w nadnerczach, tarczycy, szpiku kostnym i w śledzionie. Także u zakażonych HIV-1 i HCV najczęściej replikacyjną postać RNA-HCV wykryto (16), w kolejności występowania, w monocytach/makrofagach, limfocytach CD4+ i CD8+ oraz w limfocytach B. Wskazuje to na możliwość

replikacji HCV w tych samych komórkach, co HIV, a więc także na interaktywne oddziaływanie obu wirusów. W eksperymencie przeprowadzonym *in vitro* zakażano monocyty/makrofagi osób zdrowych HIV-1 (wirus M-tropowy), a następnie poddawano ekspozycji na surowice HCV-dodatnie, wykazując (17) własności HIV-1 do nasilania replikacji HCV lub czyniąc komórki zakażone HIV-1 bardziej wrażliwymi na koinfekcję. HCV należy do rodziny *Flaviviridae,* do której należą także wirusy neurotropowe; u zakażonych HCV występują często kliniczne objawy świadczące o możliwości zajęcia obwodowego i ośrodkowego układu nerwowego, zwłaszcza u współzakażonych HIV-1. Podobnie jak to było w wynikach badań zespołu warszawsko-amerykańskiego, dzięki bardzo swoistej metodzie RT-PCR (z zastosowaniem termostabilnego enzymu Tth), replikatywną postać RNA-HCV wykryto (18) w mózgach (materiał autopsyjny) pochodzących od zakażonych HCV; wykazano możliwość różnic genotypowych pomiędzy RNA-HCV z tkanki mózgowej i z surowicy. W warunkach *in vitro* po inkubacji makrofagów osób zdrowych z surowicami RNA-HCV+ potwierdzono (19) obecność replikacyjnej postaci RNA wirusa w tych komórkach zauważając, że sekwencje RNA-HCV w makrofagach po 2-3 tygodniowej hodowli mogą różnić się od sekwencji występujących w surowicach użytych do eksperymentu. W supernatancie stwierdzono wysokie stężenia TNF-α i IL-8 wytwarzanych przez zakażone komórki, lecz nie IL-1β, IL-6 i IL-p70. Jest to ważne odkrycie dotyczące indukcji wytwarzania określonych cytokin przez zakażone makrofagi.

W badaniach nad ekspresją cytokin w tkance wątrobowej, przeprowadzonych w ośrodku poznańskim, stwierdzono (20) metodami immunocytochemicznymi, hybrydyzacją *in situ* oraz techniką ImmunoMax ekspresję TNF-α przede wszystkim w komórkach zatok wątrobowych (makrofagach i śródbłonkowych), jak również w hepatocytach, obok IL-1α i IL-2, co potwierdza patogenetyczne znaczenie tych cytokin oddziałujących lokalnie w tym zakażeniu. Techniką ImmunoMax wykazano (21) cytoplazmatyczną lokalizację białka NS3 HCV, dominującą nad umiejscowieniem jądrowym w hepatocytach; natomiast tylko u dorosłych przeważała lokalizacja cytoplazmatyczna nad jądrową białka C HCV. Nie wykazano korelacji pomiędzy ekspresją obu ww. białek (miało ją od 5% do 25% hepatocytów) a stopniem zaawansowania zmian zapalnych i włóknienia.

ZMIANY MORFOLOGICZNE W WĄTROBIE

Wprowadzenie półilościowych skal służących do oceny stopnia zaawansowania zapalenia i włóknienia stało się podstawą analizy materiału rodzimego, obejmującego także *hepatitis C* (22). Prace na ten temat były także tematem innych doniesień.

Szczegółowe badania morfologiczne przeprowadzone w ośrodku poznańskim wykazały w biopunktatach od chorych z *hepatitis chronica C* (23,24) przede wszystkim zmiany w strukturze jąder hepatocytów, opisane po raz pierwszy, (zmiany kształtu, obrzęk, hyperchromazję, zaburzenia struktury chromatynowej, zwiększenie liczby jąderek oraz uszkodzenia błony jądrowej). Na poziomie badań elektronowo-mikroskopowych najważniejszymi znaleziskami były kompleksy tubul lub rozgałęzionych włókien o średnicy 20-30 nm, którym towarzyszyły podobne struktury w siatce śródplazmatycznej szorstkiej; ponadto wykazano uszkodzenie mitochondriów, zwiększenie liczby lizosomów, osmofilne wolne tabule w cytoplazmie oraz liczne wakuole lipidowe.

BADANIA BIOCHEMICZNE

W końcu lat 90., w ramach badań nad zaburzeniami układu antyoksydacyjnego w *hepatitis chronica C* stwierdzono (25) u większości pacjentów zmniejszenie stężenia zredukowanej postaci glutationu w erytrocytach krwi obwodowej, co uprzednio zostało opisane także odnośnie wartości tego antyoksydantu w plazmie.

Zwrócono uwagę (26) na wartość oznaczania katepsyny B, E-glukoronidazy i białkowych grup tiolowych w *hepatitis chronica C* z ewolucją do marskości wątroby; o ile ww. dwa enzymy wykazywały wzrost aktywności, o tyle stężenie tioli było obniżone.

Temat ten wiąże się z pracami prowadzonymi w ośrodku białostockim, a dotyczącymi poszukiwań nieinwazyjnych markerów włóknienia wątrobowego w przebiegu *hepatitis chronica B* i *C*, co jest obecnie jednym z bardzo często poruszanych tematów w piśmiennictwie hepatologicznym. Stopień nasilenia włóknienia wątrobowego, lecz nie zapalenia, w badaniach tych (27) korelował z podwyższonym plazmatycznym stężeniem TGF-β1 oraz TIMP-1. TGF-β1 ma własności prowłóknieniowe poprzez indukcję przekształcania wątrobowych komórek gwiaździstych w miofibroblasty, jak również hamowania degradacji macierzy). TIMP-1 z kolei, jest inhibitorem aktywności metaloproteinazy-1, przez co zmniejsza degradację zewnątrzkomórkowych białek macierzy wytwarzanych przez komórki gwiaździste.

Z tego samego ośrodka pochodzi doniesienie (28) o korelacji pomiędzy zwiększoną liczbą aktywowanych komórek T (HLADR+) i NK a aktywnością histologiczną zmian wątrobowych oraz stopniem włóknienia; natomiast brak jest związku pomiędzy tymi dwoma podstawowymi parametrami oceny histopatologicznej a limfocytami CD4+, CD8+ i B (CD19+). Bardzo ważny wątek udziału płytek krwi w przewlekłym zapaleniu wątroby (sekrecja substancji bioaktywnych do otoczenia, m.in. o własnościach chemotaktycznych i adhezyjnych i wynikające z tego własności modulujące interakcje międzykomórkowe zróżnicowanych składników tkankowych) podjęto w kontekście ich znaczenia w procesach włóknienia wątrobowego (29). Stwierdzono ich zaburzenia morfologiczne (wzrost liczby megatrombocytów) i czynnościowe oraz zwiększoną aktywność sekrecyjną np. w zakresie P-selektyn, co może mieć związek z procesami profibrotycznymi.

W *hepatitis chronica* B i C nie stwierdzono zwiększonych stężeń progastryny i gastryny; ulegają one natomiast wzrostowi w marskości wątroby prawdopodobnie w związku z upośledzonym ich metabolizmem (30).

ZAGADNIENIA KLINICZNE

Większość zakażeń HCV ma początkowo przebieg bezobjawowy, a rozpoznanie ostrej fazy infekcji stwarza trudności rozpoznawcze (wg 1). Stosunkowo niewiele jest opracowań dotyczących tej fazy choroby. Przy zastosowaniu restrykcyjnych kryteriów diagnostycznych w materiale obejmującym 64 pacjentów z ośrodka kieleckiego stwierdzono (31) przejście w zapalenie przewlekłe w 64%, co dotyczyło (model wielowymiarowej regresji logistycznej) osób powyżej 40 roku życia, przebiegu bezżółtaczkowego i zakażenia jatrogennego. Odległe obserwacje prowadzone przez 8 lat u osób po klinicznie rozpoznanym ostrym *hepatitis C* wykazano samoistny klirens HCV-RNA w 30% przypadków, jednakże z obecnością HCV-RNA w mononuklearach krwi obwodowej w pojedynczych przypadkach (32). Również odległe obserwacje prowadzone do 60 miesiąca wskazują na możli-

wość trzech kierunków ewolucji z fazy zakażenia ostrego: wyzdrowienie, zapalenie przewlekłe oraz postać przewlekła ulegająca samowyleczeniu (33).

W analizie porównawczej zakażeń HCV u dawców krwi oraz u osób nie należących do tej kategorii stwierdzono w badaniach przeprowadzonych po 2000 r. (34), iż w pierwszym badaniu klinicznym dominującym objawem jest hepatomegalia, zwiększona aktywność AlAT częściej dotyczy osób z grupy drugiej, a źródła zakażenia w 80% do przeszło 90% są nadal jatrogenne. Podobne dane pochodzą z innej pracy, z innego ośrodka (35). Czynnikami ryzyka zakażenia, występującymi u 97% pacjentów spośród 300 zbadanych było: leczenie stomatologiczne, hospitalizacja i zabieg chirurgiczny, a 3-krotnie rzadziej przetoczenie krwi (35). Dowodzi to nieodpowiedniego przestrzegania zasad ochrony przed tą infekcją w naszych zakładach medycznych.

W ośrodku warszawskim przeprowadzono badania nad występowaniem u przewlekle zakażonych HCV krioglobulinemii, którą stwierdzono u 36,5% przewlekle zakażonych HCV. Zgodnie z doniesieniami z piśmiennictwa, jest to typ III. Przeszło 90% pacjentów ma krążące kompleksy immunologiczne, a prawie 70% autoprzeciwciała (36). Zakażeni z krioglobulinemią nie różnili się od grupy bez krioglobulinemii pod względem płci, wieku, drogi zakażenia, okresu trwania choroby i częstości występowania jawnej klinicznie marskości wątroby. Natomiast w obrazie histopatologicznym wątroby u pacjentów z krioglobulinemią było większe nasilenie zmian zapalnych i włóknienia oraz częstsze były podwyższone aktywności AlAT. Kliniczne objawy *vasculitis* występowały w 13% chorych z krioglobulinemią (37).

Nie stwierdzono częstszego występowania objawów *lichen planus* w jamie ustnej u osób zakażonych HCV (38).

Genetyczne uwarunkowania *hepatitis chronica C* były tematem dwóch doniesień z dwóch różnych ośrodków. W badaniach nad genotypami HLA klasy II stwierdzono ujemne skojarzenie przewlekłego zakażenia HCV z *DQB1*0301*, natomiast dodatnie z *DRB1*0701 – DQA1*0201 – DQB1*02* (39). W drugim studium (40), statystycznie znamienna korelacja pomiędzy aktywnością martwiczo-zapalną występowała dla osób z allelami *DRB1*13* oraz *DRB1*07,* a postęp choroby – z allelem *DRB1*13*.

LECZENIE PRZECIWWIRUSOWE

Wprowadzenie do leczenia *hepatitis chronica C* interferonu-α (IFN-α), IFN-α z rybawiryną, a następnie postaci pegylowanej IFN- α (Peg IFN-α) z rybawiryną owocowało bardzo licznymi doniesieniami w piśmiennictwie rodzimym. Zostaną one przedstawione tylko w znacznie ograniczonym wyborze.

W dwóch badaniach wieloośrodkowych, opublikowanych w 2004 r. uzyskano następujące wyniki. Po zastosowaniu kombinowanego leczenia PegIFN-alfa2a z rybawiryną (41) przez 48 tygodni spośród 170 leczonych z możliwością oceny SVR, uzyskało tę wartość 58,2% chorych (genotyp nie-1 – 85,7%, genotyp 1 – 52,8%). Z powodu objawów niepożądanych leczenie przerwano u 6 osób. Natomiast SVR po leczeniu PegIFN-alfa2b z rybawiryną (42) przez 52 tygodnie wynosił 59% spośród 139 osób, u których możliwa była ocena tego parametru (nie oznaczano genotypów). Objawy niepożądane były przyczyną zaprzestania leczenia u 7 pacjentów. Są to więc wartości mieszczące się w przedziałach podawanych przez inne ośrodki zagraniczne.

W trakcie leczenia IFN-α z rybawiryną, jako efekt toksycznego oddziaływania rybawiryny, stwierdzono (43) zmniejszenie stężenia hemoglobiny o ≥ 2 mmol/L w ciągu pierwszego miesiąca leczenia kombinowanego u 30,5%, a po pół roku terapii u 45,3% pacjentów, rzadko poniżej wartości uznawanej za typową dla niedokrwistości, tj. <7,5 mmol/L. Wzrost stężenia bilirubiny całkowitej ≥ 8,5 μmol/L po miesiącu wystąpił u 17% osób i w podobnym odsetku dotyczyło to zwiększenia stężenia żelaza ≥ 50 μg/dl. U nieco ponad 30% leczonych zmniejszyło się stężenie haptoglobiny o co najmniej 50 mg/Dl.

W trakcie leczenia IFN-α lub IFN- α z rybawiryną objawy dysfunkcji tarczycy wystąpiły u 33,3% chorych; w 6% była to niedoczynność, a w 27,5% nadczynność (44).

Jednym z podstawowych pytań dotyczących skuteczności leczenia przeciwwirusowego jest problem eradykacji wirusa z ustroju. Wykazano możliwość przetrwania RNA-HCV w mononuklearach krwi obwodowej przy nieobecności w surowicy u części pacjentów po upływie 3,5 lat po zakończeniu leczenia IFN-α (45). RNA-HCV wykryto, w innym badaniu, przy zastosowaniu bardzo czułych metod molekularnych, w kilka lat po leczeniu IFN-α, w makrofagach u 65% pacjentów, w limfocytach u 41%, jak również w pojedynczych przypadkach w wątrobie i w surowicy, przy czym u części z nich w limfocytach i makrofagach były to formy replikatywne (46), co dowodzi możliwości reaktywacji zakażenia.

Jako ujemny czynnik odpowiedzi na kombinowane leczenie IFN-α z rybawiryną opisano (47) występowanie RNA-HCV w hepatocytach, co potwierdziło inne, również dość kontrowersyjne, doniesienia z piśmiennictwa.

Podczas leczenia IFN-α wykazano (48) bardziej efektywną eliminację z krwi RNA-HCV o ujemnej polaryzacji w porównaniu RNA-HCV dodatnio spolaryzowanym, która to forma przeważała przed wszczęciem leczenia. Zasugerowano możliwość wykorzystania zaobserwowanej dynamiki zmian w proporcjach obu postaci RNA-HCV do wczesnego przewidywania efektywności leczenia.

Stwierdzono, że IFN-α2b z rybawiryną obniża antygenemię HCV o wartości dziesięciokrotnie większe u odpowiadających w porównaniu z nie odpowiadającymi na leczenie przeciwwirusowe, co może być wykorzystane w praktyce (49).

Liczne prace dotyczą wpływu leczenia przeciwwirusowego na układ odpornościowy. Od drugiego miesiąca terapii IFN-α wzrastało stężenie β-2 mikroglobuliny oraz IL-6, a u otrzymujących IFN-α i rybawirynę także IL-12, czemu towarzyszył zanik RNA-HCV i zmniejszenie aktywności AlAT (50); różnice te zinterpretowano jako zwiększanie odczynu zapalnego przez rybawirynę, co przyczynia się do efektywniejszej eliminacji HCV. Podwyższone wartości IL-6 i IL-4 (a także IL-1β, IL-2 i IL-4) zmniejszały się w trakcie leczenia, będąc, wg autorów, dobrym prognostykiem zaniku RNA-HCV, natomiast złym jest stała wysoka obecność w surowicy IL-2 (51). Podobne obserwacje, poza IL-6, obejmujące także TNF-α poczyniono u dzieci (52). Natomiast zespół śląski (53) opisał zwiększone wartości IL-12 w ciągu pierwszych 12 godzin po podaniu IFN-α u chorych uzyskujących ostatecznie zanik RNA-HCV w wyniku półrocznego leczenia, w porównaniu z nieodpowiadającymi; natomiast stężenie IL-6 w tych samych warunkach wzrastało w obu ww. grupach, lecz w większym stopniu dotyczyło u odpowiadających na leczenie przeciwwirusowe.

W badaniach subpopulacji limfocytów krwi obwodowej podczas kombinowanego leczenia przeciwwirusowego wykazano nieznaczny wzrost odsetka NK u nieodpowiadających na terapię oraz obniżenie odsetków komórek B, NK, CD3+HLADR+ i CD4+ u odpo-

wiadających w porównaniu z poprzednią grupą, co sugeruje znaczenie ww. komórek w eliminacji HCV, lecz nie są to wartości dające podstawę do wysnuwania wniosków prognostycznych (54). Natomiast u dzieci (55), zwłaszcza odpowiadających na leczenie IFN-α, obserwowano wzrost odsetka komórek NK w krwi obwodowej i w nacieku wątrobowym.

W przewlekłych zapaleniach wątroby, w tym typu C, występuje wzrost ekspresji wątrobowej (aktywacja komórek gwiaździstych) oraz w monocytach – chemotaktycznego białka 1 (MCP-1). U nie odpowiadających na leczenie IFN-α i rybawiryną wartości MCP-1 (korelowały dodatnio z okołowrotną aktywnością zapalną, lecz nie z nasileniem włóknienia) były wyższe w porównaniu z odpowiadającymi, co autorzy uznali za czynnik, który można wykorzystać jako prognostyk skuteczności terapii (56). Podawanie IFN-α wpływa także stabilizująco na aktywowane płytki krwi, zmniejszając ich udział w procesach zapalnych oraz włóknienia wątrobowego (57).

Jednoczesne zastosowanie IFN-α oraz preparatu *Thymus Factor X* w leczeniu skojarzonym prowadzonym przez 24 i 48 tygodni (58) powodowało u odpowiadających na leczenie (ujemny RNA-HCV 6 miesięcy po zakończeniu terapii) statystycznie znamienne zwiększenie odsetka oraz wartości bezwzględnych komórek immunokompetentnych w porównaniu z chorymi bez trwałej odpowiedzi wirusologicznej.

Ponieważ u osób leczonych IFN-α występują bóle w nadbrzuszu, w poszukiwaniu przyczyny badano (59) aktywność mioelektreyczną żołądka, nie stwierdzając wpływu na nią podawanego leku.

WSPÓŁZAKAŻENIE HCV I HGV

Wirus G został zidentyfikowany w 1995 r. W trzy lata potem zespół warszawski (60) wykazał, że jednoczesne zakażenie HCV i HGV dotyczy 26% pacjentów z *hepatitis chronica C*. Najczęstszą drogą zakażenia była prawdopodobnie ekspozycja parenteralna. Koinfekcja HGV nie miała istotnego wpływu na obraz kliniczny zakażenia HCV.

WPŁYW LECZENIA ANTYRETROWIRUSOWEGO (HAART) NA REPLIKACJĘ HCV

Dwie prace na podobny temat przyniosły kontrowersyjne wyniki. Obie obejmują grupę 20 pacjentów. W jednej (61) stwierdzono statystycznie istotny wzrost wartości wiremii HCV w ciągu leczenia trwającego 12 tygodni, a w drugiej (62), po upływie 8 miesięcy wartości RNA-HCV były podobne do uzyskanych sprzed wszczęcia leczenia antyretrowirusowego. Oba zespoły słusznie konkludują, że ocena wpływu HAART na replikację HCV i jej skutki wymaga dalszych badań na jednorodnych grupach.

ZAMIAST PODSUMOWANIA

Przedstawiony przegląd dowodzi, iż polskie ośrodki naukowe w okresie (z wielu przyczyn) trudnych piętnastu lat mają wszechstronny i interesujący dorobek na polu badań nad HCV. Obiektywnie świadczy o tym także i to, że spośród zacytowanych 62 artykułów dokładnie połowa została opublikowana w czasopismach anglojęzycznych o zasięgu międzynarodowym.

J Juszczyk

FIFTEEN YEARS OF INVESTIGATIONS ON HEPATITIS C VIRUS IN POLAND

SUMMARY

The paper reviews published results of investigations on hepatitis C virus on several fields: epidemiology, virology, pathogenesis, immunology, coinfections, and antiviral-treatment. Articles of Polish investigators, as well as Polish – international research groups were taken into consideration.

PIŚMIENNICTWO

1. Juszczyk J: Hepatitis C. AK ZO Organon-Teknika, wyd. I, Warszawa 1993; wyd. II poszerzone 1994.
2. Cianciara J, Peterson DA, Szubiakiewicz Z, i in. Kliniczno-epidemiologiczna analiza oraz próba swoistej immunodiagnostyki ostrego wirusowego zapalenia wątroby typu nie-A nie-B. Pol Arch Med Wewn 1982; 68: 1-2.
3. Halota W, Łapniewska E, Trzciński J, i in. Wirusowe zapalenie wątroby typu C (obserwacje własne). Przegl Epidemiol 1991;45:297-9.
4. Juszczyk J. Postscpiptum. Zeszyty Hepatologiczne 1990;2:101-2.
5. Stańczak JJ, Brojer E, Radlińska M, i in. Partial nucleotide sequences and genotypes of hepatitis C virus (HCV) isolated in Polish blood donors and patients with hepatitis. Hepatol Pol 1995;2: 87-92.
6. Halota W, Pawłowska M, Bulik F, i in. Serotypy HCV w populacji polskiej. Hepatol Pol 1998; 5:3-7.
7. Brojer E, Grabarczyk P, Medyńska J, i in. Analiza częstości występowania genotypów wirusa HCV u chorych na zapalenie wątroby oraz u bezobjawowych nosicieli wirusa w różnych regionach kraju – badania wieloośrodkowe. Hepatol Pol 2000;7:53-5.
8. Stańczak JJ, Tobolewska E, Przybylska-Stengiel K, i in. Changes in the pattern of hepatitis C virus genotypes in Poland. 11th International Symposium on Hepatitis and Liver Disease, 6-10 April 2003 (Oral presentation), Sydney.
9. Woźniakowska-Gęsicka T, Wiśniewska-Ligier M, Zeman K, i in. Źródła zakażenia a genotypy wirusa C zapalenia wątroby u dzieci. Pol Merk Lek 1999;32:65-7.
10. Brojer E, Gronowska A, Medyńska J, i in. The hepatitis C virus genotype and subtype frequency in hepatitis C virus RNA-positive, hepatitis C virus antibody-negative blood donors identified in the nucleic acid test screening program in Poland. Transfusion 2004;44:1706-10.
11. Brojer E, Kryczka W, Medyńska J, i in. Anti-HCV RIBA/LiaTek reactivity and HCV genotype in EIA-negative patients with viremia. J Med. Virol, 1999;59:451-5.
12. Głoskowska-Moraczewska Z, Kacperska E, Seyfried H: Ocena testów przeglądowych i uzupełniających, służących do wykrywania przeciwciał anty-HCV. Acta Haematol Pol 1993;44:273-80.
13. Migdalski P, Juszczyk J, Flieger J, i in. Odpowiedź humoralna w zakażeniach wirusem C zapalenia wątroby: rodzaje anty-HCV i typy reaktywności oceniane wskaźnikiem blot-indeks. Przegl Epidemiol 1996;50:15-22.
14. Łętowska M, Brojer E, Mikulska M i in. Hepatitis C core antigen in Polish blood donors. Transfusion 2004;44:1067-71
15. Laskus T, Radkowski M, Wang LF, i in. Search for hepatitis C virus extrahepatic replication sites in patients with acquired immunodeficiency syndrome: specific detection of negative-strand viral RNA in various tissues. Hepatology 1998;28:1398-401.

16. Laskus T, Radkowski M, Piasek A, i in. Hepatitis C virus in lymphoid cells of patients coinfected with human immunodeficiency virus type 1: evidence of active replication in monocytes/macrophages and lymphocytes. J Infect Dis 2000;181:442-8.
17. Laskus T, Radkowski M, Jabłońska J, i in. Human immunodeficiency virus facilitates infection/replication of hepatitis C virus in native human macrophages. Blood 2004;103:3854-9.
18. Radkowski M, Wilkinson J, Nowicki M, i in. Search for hepatitis C virus negative-strand RNA sequences and analysis of viral sequences in the central nervous system: evidence of replication. J Virol 2002;76:600-8.
19. Radkowski M, Bednarska A, Horban A, i in. Infection of primary human macrophages with hepatitis C *in vitro*: induction of tumour necrosis factor-a and interleukin 8. J Gen Virol 2004; 85:47-59.
20. Kasprzak A, Zabel M, Biczysko W, i in. Expression of cytokines (TNF-α , IL-1α, and IL-2) in chronic hepatitis C: comparative hybridocytochemical and immunocytochemical study in children and adult patients. J Histochem Cytochem 2004;52:29-38.
21. Kasprzak A, Biczysko W, Adamek A, i in. Studies on tissue expression of HCV proteins (NS3 and C) in chronic hepatitis C using the immunomax technique. Scand J Gastroenterol 2004;39: 387-8.
22. Gabriel A, Biskupska-Karasińska M, Dziambor AP, i in. Różnice w kryteriach morfologicznych stosowanych w ocenie aktywności zapalnej w przewlekłych zakażeniach wirusowych wątroby typu B i C. Hepatol. Pol. 1998;5 (supl. 3):46-52.
23. Biczysko W, Adamek A, Błotna-Filipiak M, i in. Obraz mikroskopowo-elektronowy zakażeń wirusowych w przebiegu przewlekłych zapaleń wątroby. Pol J Pathol, 1999;50 (supl. 1):13-7.
24. Kasprzak A, Biczysko W, Adamek A, i in. Morphological lesions detected by light and electron microscopies in chronic type B hepatitis. Pol J Pathol 2003;54:129-42.
25. Świętek K, Juszczyk J. Reduced glutathione concentration in erythrocytes of patients with acute and chronic viral hepatitis. J Viral Hep 1997;4:139-41.
26. Zuwała-Jagiełło J, Simon K, Rotter K, i in. Katepsyna B i białkowe grupy tiolowe w surowicy krwi u chorych na przewlekłe wirusowe zapalenie oraz marskość wątroby. Diagn. Lab. 2002; 38:391-8.
27. Flisiak R, Maxwell P, Prokopowicz D, i in. Plasma tissue inhibitor of metalloproteinases-1 and transforming growth factor β1 – possible non-invasive biomarkers of hepatic fibrosis in patients with chronic B and C hepatitis. Hepato-Gastroenterology 2002; 49: 1369-72.
28. Panasiuk A, Prokopowicz D, Zak J, i in. Peripheral blood T, B, and NK cells in relation to histological hepatitis activity and fibrosis stage in chronic hepatitis C. Hepato-Gastroenterology 2003; 50: 178-82.
29. Panasiuk A, Prokopowicz D, Zak J, i in. Activation of blood platelets in chronic hepatitis and liver cirrhosis P-selectin expression on blood platelets and secretory activity of β-thromboglobulin and platelet factor-4. Hepato-Gastroenterology 2001;48:818-22.
30. Konturek SJ, Gonciarz M, Gonciarz Z, i in. Progastrin and its products from patients with chronic viral hepatitis and liver cirrhosis. Scand J Gastroenterol 2003;38:643-7.
31. Kryczka W. Ostre zapalenie wątroby typu C. Przegl Epidemiol 2002;56 (supl.5):58-61.
32. Wawrzynowicz-Syczewska M, Kubicka J, Lewandowski Z, i in. Natural history of acute symptomatic hepatitis type C. Infection 2004;32:138-43.
33. Migdalski P, Flieger J, Juszczyk J, i in. Objawowe wirusowe zapalenie wątroby typu C – obserwacje odległe. Hepatol. Pol. 1997;4:119-125.
34. Łabędzka H, Simon K, Gładysz A. Clinical and epidemiological assessment of hepatitis C virus infection among voluntary blood donors. Med Sci Monit 2002;8:CR591-6.
35. Wojtacha A, Juszczyk J. Retrospektywna ocena czynników ryzyka zakażenia wirusem zapalenia wątroby typu C u pacjentów z przewlekłym zapaleniem wątroby typu C, na podstawie anonimowej ankiety. Przewodnik Lekarza 2003;9:90-5.

36. Jabłońska J, Ząbek J, Łoch T i in. Krioglobulinemia u chorych zakażonych wirusem zapalenia wątroby typu C. Część I – wybrane aspekty kliniczne. Hepatol Pol 1999;6:165-70.
37. Jabłońska J, Ząbek J, Kozłowska J, i in. Krioglobulinemia u chorych zakażonych wirusem zapalenia wątroby typu C. Część II – wybrane aspekty immunologiczne. Hepatol Pol 1999;6: 171-7.
38. Sulka A, Simon K, Piszko P. Oral lichen planus in patients with chronic hepatitis C – one year of observation. Dent Med Probl 2003;40:233-7.
39. Wawrzynowicz-Syczewska M, Underhill JA, Clare MA, i in. HLA class II genotypes associated with chronic hepatitis C virus infection and response to α-interferon treatment in Poland. Liver 2000;20:234-9.
40. Kryczka W, Brojer E, Kalińska A, i in. DRB1 alleles in relation to severity of liver disease in patients with chronic hepatitis C. Med Sci Monit 2001;7 (supl. 1):217-20.
41. Juszczyk J, Beniowski M, Berak H, i in. Effectiveness of combined treatment with pegylated interferon a-2a and ribavirin in chronic hepatitis C – study phase summary. Med Sci Monit 2004;10 (supl. 1):5-11.
42. Juszczyk J, Białkowska J, Bolewska B: Pegylowany interferon α-2b i rybawiryna w leczeniu przewlekłego wirusowego zapalenia wątroby typu C. Pol Merk Lek 2004;XVI:353-357
43. Adamek A, Adamek J, Juszczyk J: Częstość występowania niedokrwistości hemolitycznej w trakcie kombinowanego leczenia przewlekłych zapaleń wątroby typu C interferonem α-2b i rybawiryną. Pol Merkur Lek 2004;101:443-5.
44. Kryczka W, Brojer E, Kowalska A, i in. Thyroid gland dysfunctions during antiviral therapy of chronic hepatitis C. Med Sci Monit 2001;7 (supl. 1):221-5.
45. Piekarska A, Sidorkiewicz M, Lewandowska W, i in. Ocena trwałości odpowiedzi na leczenie IFN-α chorych na przewlekłe zapalenie wątroby typu C na podstawie obecności HCV-RNA w komórkach jednojądrowych krwi obwodowej. Pol Arch Med Wewn 2001;4:939-43.
46. Radkowski M, Gallegos-Ozorco JF, Jabłońska J, i in. Persistence of hepatitis C virus in patients successfully treated for chronic hepatitis C. Hepatology 2005;41:106-14.
47. Lakomy EA, Bielawski KP, Sikorska K, i in. Presence of HCV-RNA in hepatic tissue and effectiveness of treatment with interferon and ribavirin. Med Sci Monit 2003;9 (supl. 3): 36-8.
48. Mazurek U, Jurzak M, Gola J, i in. Dynamics of HCV replication in patients with chronic hepatitis C during IFN plus ribavirin combined therapy. Med Sci Monit 2001;7:236-40.
49. Migdalski P, Świętek K, Juszczyk J: Antygen rdzeniowy wirusa C zapalenia wątroby (HCVcAg) – wskaźnik prognostyczny w leczeniu interferonem i rybawiryną? Nowiny Lek 2005;73:349-54.
50. Pawłowska M. Zachowanie się wybranych wykładników immunologicznych w przebiegu leczenia interferonem oraz interferonem i rybawiryną chorych na przewlekłe zapalenie wątroby typu C. Postępy Nauk Medycznych 2000;1:7-12.
51. Łapiński TW. The levels of IL-1 β, IL-2, IL-4, IL-6 and IFN-γ among patients with chronic hepatitis type C treated with IFN-α. Roczniki Akademii Medycznej w Białymstoku, 2000;45: 211-27.
52. Woźniakowska-Gęsicka T, Wiśniewska-Ligier M, Zeman K. Effects of IFN-a therapy on IL-β, IL-6, TNF-α and STNFRP55. Int Rev Allergol Clin Immunol 2001;7:42-6.
53. Mazur W, Mazurek U, Jurzak M, i in. Short-term changes of serum IL-2 and IL-6 induced by interferon alpha-2b in patients with chronic hepatitis C. Med Sci Monit 2001;7:151-6.
54. Panasiuk A, Prokopowicz D, Zak J. Immunological response in chronic hepatitis C virus infection during interferon alpha therapy. Hepato-Gastroenterology 2004;51:1088-92.
55. Woźniakowska-Gęsicka T, Wiśniewska-Ligier M, Kałużyński A, i in. Analiza współzależności pomiędzy komórkami NK wątroby i krwi obwodowej u dzieci z przewlekłym zapaleniem wątroby typu C. Medycyna Wieku Rozwojowego 2002;3:201-9.

56. Panasiuk A, Prokopowicz D, Panasiuk B. Monocyte chemotactic protein-1 and soluble adhesion molecules as possible prognostic markers of the efficacy of antiviral treatment in chronic hepatitis C. World J Gastroenterol 2004;10:3639-42.
57. Panasiuk A, Prokopowicz D, Zak J, i in. Inhibition of activated blood platelets by interferon alpha 2b in chronic hepatitis C. Hepato-Gastroenterology 2004;51:1417-21.
58. Jabłonowska E. Wpływ leczenia interferonem alfa 2a i preparatem TFX (Thymus Factor X) na wybrane subpopulacje limfocytów krwi obwodowej u chorych na przewlekłe zapalenie wątroby typu C. Rozprawa na stopień doktora nauk medycznych. Akademia Medyczna w Łodzi, 2002).
59. Jonderko K, Kruszec-Świdergoł B, Kaciska-Jonderko A, i in. Effect of single-dose administration of recombinant interferon-alpha 2b on gastric myocardial activity in patients with chronic hepatitis C. J Gastroenterol 2004;39:1035-44.
60. Cianciara J, Stańczak W, Kozłowska J, i in. Częstość występowania i obraz kliniczny koinfekcji wirusem zapalenia wątroby typu G (HGV) u chorych z przewlekłym zapaleniem wątroby typu C. Hepatol Pol 1998;5:111-15.
61. Inglot M, Gąsiorowski J, Knysz B, i in. Wpływ terapii antyretrowirusowej na wiremię HCV u pacjentów zakażonych HIV/HCV w początkowym okresie leczenia. Problemy HIV i AIDS 2002;8:104.
62. Olczak A, Pawłowska M, Grąbczewska E, i in. Attempt to assess the effect of antiretroviral therapy on HCV replication. HIV AIDS Rev 2003;2:29-31.

Adres autora:

Prof. dr hab. med. Jacek Juszczyk
Katedra i Klinika Chorób Zakaźnych AM w Poznaniu
ul. Św. Wincentego 2, 61-003 Poznań
tel. (61) 877 36 71
e-mail: juszczyk@post.pl